

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy

České dějiny

Autoreferát (teze) disertační práce

PhDr. Ivo Rejchrt

**Maloměstské drama: Hledání identity ve Dvoře Králové nad
Labem v období Velké války a převratu**

Small-town drama: The Search for Identity in Dvůr Králové nad
Labem in the period of the Great War and the Revolution

Vedoucí práce: prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

2022

Úvod a obecná charakteristika problematiky

Rok 1918 se právem dočkal zařazení mezi milníky našich moderních dějin – jako jedna z krizí, jež současníky sledující své osobní zájmy vybízí k hledání alternativ k dosavadnímu stavu s velkým dopadem pro další vývoj.¹ Mají-li být popis a zhodnocení dramatických válečných let v českých zemích faktograficky co nejzasvěcenější, nelze pominout ani zdánlivě málo významné lokality. Jen díky jejich pramenným analýzám lze dosáhnout uspokojivého a podloženého zobecnění závěrů a prověření jejich platnosti, nebo naopak odlišení místních vlivů. Domnívám se, že maloměstský formát Dvora Králové je vhodné prostředí pro takovýto výzkum.

Předpokladem je zachytit společenskou situaci ve Dvoře Králové n. L. na sklonku monarchie, sledovat její proměny v průběhu I. světové války, okolnosti převratu 28. 10. 1918 a následné změny oproti předválečným poměrům. Konkrétní osudy českého průmyslového města na jazykové hranici se silnou vlasteneckou tradicí v převratné době nám dají možnost posoudit, nakolik československá éra v místním měřítku navazovala na předchozí vývoj a jakým způsobem zobrazovala předválečný vývoj budování nové „paměti míst“². Tyto informace snad umožní zaznamenat a objasnit proměny vnitřního světa královédvorského obyvatelstva jako nejvyššího cíle projektu.

Jak se tedy změnil vnitřní svět obyvatel Dvora Králové nad Labem během první světové války a krátce po ní? V čem žili jinak, ke komu se hlásili, jak se změnil jeho hodnoty a jak je prezentovali ve veřejném prostoru?

Předkládané téma nabízí příležitost k mikrohistorickému výzkumu, který by mohl přinést konkrétní důkazy a poznání toho, jak dobové proměny probíhaly v místním prostředí. Jen tím lze dále budovat celkový obraz zkoumaného jevu v českých zemích jako nezbytného východiska pro další syntézu. Tuto příležitost by bylo navíc užitečné využít k jednomu z úkolů současného

¹ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Vydání první. Praha: Argo, 2018.

² HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011; Srov. též WINGFIELD, Nancy M. *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007.

historika: „*Měli bychom zkoumat na konkrétních příkladech způsoby a cíle manipulace historickou pamětí a vytváření či vědomé proměny ‚národních tradic‘.*“³

Základní literatura a prameny

Komplexní zhodnocení přístupů, stavu výzkumu, pramenů, metod, pojmů, procesů i fenoménů 19. a 20. století přináší kolektivní *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*⁴.

Chronologicky-tematický pohled nabízí řada *Velkých dějin zemí Koruny české*.⁵ Zpracování se zde dočkal i vývoj v 19. století v jednotlivých tematických sekcích (proměna politiky, společnosti i hospodářství, kolektivní identita, civilizační trendy a proměny stereotypů, vztahy s okolními zeměmi a obrazy druhého).⁶ Velká válka v letech 1914–1918 představuje zásadní zlom ve vývoji české společnosti i státnosti. Základní prací je syntéza Ivana Šedivého *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*,⁷ již v obecné charakterizace takřka nebudu opouštět. Podobnou snahu o celistvost má jednak podobně podrobná část širě vymezené syntézy *Velké dějiny zemí koruny české*⁸, jednak práce Roberta Kvačka *První světová válka a česká otázka*, formálně popularizační, přesto promyšleností hodnocení a jeho přiblížením esejistickou zkratkou nepominutelná.⁹ Především vojenské záležitosti řeší trojsvazková práce Libora Nedorosta *Češi v první světové válce*.¹⁰

³ HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 10–21, 18.

⁴ ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2014.

⁵ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.a. 1860–1890*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2012; BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013.

⁶ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2014. 2 sv.

⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, 2014.

⁸ BOROVIČKA, Michael, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. a BĚLINA, Pavel. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XII.b. 1890–1918*.

⁹ KVAČEK, Robert. *První světová válka a česká otázka*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Triton, 2013.

¹⁰ NEDOROST, Libor. *Češi v 1. světové válce. 1. –3. díl*, Praha: Libri, 2006–2007.

Proměnam preferencí jednotlivých částí společnosti ve vybraných krizích a okolnostem prosazení či zmaření alternativ statutu quo se věnuje na bázi sociálních dějin kolektivní práce příznačně nazvaná *Milníky moderních českých dějin*¹¹ a v jejich výčtu přirozeně nechybí ani rok 1918. Obzvláště cenné zde je systematické zhodnocení dalších „milníků“ a jejich vzájemné srovnání, stejně jako snaha vysvětlit změny většinového postoje společnosti a důvody, proč některé snahy o společenskou změnu uspěly a jiné nikoli.

Pro zhodnocení vývoje české společnosti v dlouhém devatenáctém století optikou různorodých dopadů modernizačního procesu je zásadní práce Jiřího Štaifa *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*, jež závěrem jenně prokresluje i její válečný přerod.¹²

Přiblížení zániku Rakouska-Uherska a vzniku nástupnických států široce nad rámec českých zemí nejkompexněji poskytuje monografie Jana Rychlíka *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*.¹³ Z klasických prací lze k tématu uvést též *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918* od Milady Paulové.¹⁴ Pochopení širších souvislostí krize rakouské státní moci r. 1918 nabízí kolektivní práce *Innere Front*.¹⁵ Z prací Zdeňka Kárníka nutno zmínit jak zasvěcený popis proměn dělnického hnutí na sklonku války *Habsburk, Masaryk či Šmeral*,¹⁶ tedy klíčové téma v realitě revolucionizující se společnosti, tak především podrobné zpracování dějin První republiky, pro naše účely zvláště její první dekády,¹⁷ kdy bylo třeba vyřešit základní otázky její další podoby – tj. budování státu, jež zachytilo již klasické stejnojmenné dílo Ferdinanda Peroutky.¹⁸

¹¹ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*.

¹² ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*. Vydání první. Praha: Argo, 2020.

¹³ RYCHLÍK, Jan. *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2018.

¹⁴ PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*. 1. vyd. Praha: Academia, 1968. 626 s., 8 s. obr. příl.

¹⁵ PLASCHKA, Richard Georg, SUPPAN, Arnold a HASELSTEINER, Horst. *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*. München: R. Oldenbourg, 1974..

¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Karolinum, 1996.

¹⁷ TÝŽ. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

¹⁸ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Vydání třetí. Praha: Lidové noviny, 1991. I. svazek.

Samostatnou skupinu tvoří pětice vůči habsburské monarchii značně „smířlivých“ děl anglosaské provenience, jejichž autory jsou Pieter M. Judson,¹⁹ Steven Beller²⁰ a John Deak.²¹ Uvědomuji si jistou rozpornost jejich uplatnění, např. že v nich nejsou v centru zájmu české země, což nesporně oslabuje jejich možnost reflektovat specifické české poměry. Má práce rozhodně nechce revoluční změny r. 1918 marginalizovat, ale pro zhodnocení míry změny vnímám tyto tituly jako užitečnou protiváhu k narativu konce první světové války a počátku První republiky, který byl ostře kritický ke starému mocnářství a ovlivnil mnohé prameny a literaturu z této doby.

Z vydaných pramenů nutno zmínit především pětisvazkový *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*,²² zahrnující dokumenty nejrůznější povahy, a *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*,²³ jež umožňují sledovat rostoucí problémy státní správy při zachování klidu v zemi.

Pokud jde o regionální literaturu a vydané prameny, jsou přirozeně chudší.²⁴

Nejdůležitějším pramenem pro léta 1914–1918 je trojsvazková práce *Dvůr Králové n. L. v době světové války*,²⁵ vydaná ve 20. letech. Obsahuje mnoho vzpomínek, jakkoli ovlivněných dobou vzniku. Jejich různorodost nás vede k tomu, že budou citovány jako samostatné položky.

¹⁹ JUDSON, Pieter M. *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006.; TÝŽ. *The Habsburg Empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016..

²⁰ BELLER, Steven. *The Habsburg monarchy, 1815-1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018; TÝŽ. *A Concise History of Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

²¹ DEAK, John. *Forging a multinational state: state making in imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford, California: Stanford University Press, [2015].

²² VRBATA, Jaroslav a kol. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918*. Vydání 1. V Praze: Státní ústřední archiv, 1993-1997. 5 svazků.

²³ OTÁHALOVÁ, Libuše, ed. *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*. Praha: nakladatelství Československé akademie věd, 1957.

²⁴ Srov. Jiří ŠÍL – Ivo REJCHRT. Nástin historiografie města Dvora Králové nad Labem. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov 20, (2012), s. 487–499.*

²⁵ TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-18: ve třech dílech*. Dvůr Králové nad Labem: [s.n.], 1925–1927.

Základním zdrojem celkového kontextu budou poslední (a jediné vědecké v dnešním slova smyslu) dějiny města *Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii* autorem Evy Tomkové a Alexandry Jiříčkové.²⁶ Do jisté míry lze využít též jejich předchůdce z r. 1926²⁷ a 1867.²⁸ Pro předválečný stav města je cenný německý místopis²⁹ a český popis celého regionu podle dobového národnostního klíče,³⁰ pro meziválečný pak dva české místopisy, všeobecný³¹ a kulturní.³² Dějiny místní židů zasadil Rudolf M. Wlaschek do širšího kontextu v práci *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen*.³³

V regionálním prostředí je publikace historického výzkumu složitá. O to větší roli hrají bakalářské či diplomové práce o Dvoře Králové nad Labem – o národnostním napětí koncem 19. století,³⁴

²⁶ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem a okolí: historie a současnost ve fotografii*. 1. vyd. Ve Dvoře Králové nad Labem: Městské muzeum, 2005.

²⁷ HALÍK, Tomáš. *Dějiny Dvora Králové nad Labem*. 1. vydání. [Brno]: GARN, 2017. 138 stran, 10 nečíslovaných stran obrazových příloh. Monografie měst, městeček a obcí; 231 (Reprint: Dvůr Králové n. L. : nákladem vlastním, 1926).

²⁸ VITÁK, Antonín Konstantin. *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*. V Praze: Antonín Konstantin Viták, 1867. 242 s.

²⁹ BORUFKA, Josef, ed. *Der politische Bezirk Königinhof: eine Heimatkunde für das deutsche Haus und die deutsche Schule*. Gradlitz: Deutsche pädagogische Vereine im politischen Bezirke Königinhof, 1908.

³⁰ ŠUBRT, Jeronym. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách: s dodatkem: roztroušené německé menšiny*. V Praze: Vydáním a nákladem Národní Jednoty Severočeské, 1910.

³¹ *Místopis soudního okresu královédvorského*. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: Vlastivědná komise, 1937.

³² POCHE, Emanuel. *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A, Země česká. XLVIII, Okres Dvůr Králové*. V Praze: Nákladem Archeologické komise při České akademii věd a umění, 1937.

³³ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen: Unter besonderer Berücksichtigung des südlichen Riesengebirgsvorlandes*. Marburg: J.G. Herder-Institut, 1987.

³⁴ Ivo REJCHRT. *Královédvorská bartolomějská noc v dobových souvislostech*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2001; srov. též: TÝŽ. *Královédvorská bartolomějská noc 1885*. In: *Český časopis historický*, Praha : Historický ústav AV ČR 100, č. 3, (2002), s. 555-578; TÝŽ. *Královédvorská bartolomějská noc 1885*. In: *Královédvorská. Sborník pro dějiny regionu / Dvůr Králové nad Labem : Město Dvůr Králové nad Labem 2, (2007.) s. 27-45.*

předválečném spolkovém životě,³⁵ vývoji židovské komunity,³⁶ podnikatelské rodině Sochorových³⁷ a Masarykových pomníků.³⁸

Archivní výzkum se odehrával především ve Státním okresním archivu Trutnov. Nejcennější byly prezidiální spisy okresního hejtmanství,³⁹ spojující korespondenci s místodržitelstvím, místními obcemi i četnictvem (částečně v konceptech). Druhým klíčovým fondem byl ten města Dvora Králové nad Labem,⁴⁰ především pamětní knihy a zápisy z jednání městské rady a zastupitelstva.

Národní archiv nabízí cenné informace zvláště v souvislosti s převratem (korespondence okresního národního výboru s místodržitelstvím).⁴¹ Bez nich by nebylo možné rekonstruovat výkon státní moci v prvních popřevratových týdnech.

Vídeňský Státní archiv skrývá mj. vzhled do života královédvorských středních škol,⁴² dokládající intenzivní dohled státu nad nimi a zájem o jejich loajalitu.

Co se záhy ukázalo limitujícím faktorem práce, byla absence relevantních egodokumentů přímo ze života ve Dvoře Králové nad Labem vzniklých výslovně během první světové války. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem válečné egodokumenty r. 2014 velmi aktivně shromáždilo pro účely výstavy ke sto letům od vypuknutí první světové války, ale po jejich prostudování jsem je musel v zásadě vyloučit jako relevantní zdroj informací, protože se věnovaly životu na frontě, nikoli v zázemí. Spíše pro závěrečné zamyšlení tedy bude sloužit přiblížení osudů bratrů

³⁵ ANDRLOVÁ, Pavla. *České spolky v kulturním životě Dvora Králové nad Labem v období 1860–1914*. Diplomová práce, Univerzita Palackého Olomouc, Filozofická fakulta, 2002.

³⁶ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl a židovská obec ve Dvoře Králové nad Labem*. Diplomová práce, Filozofická fakulta univerzity Palackého v Olomouci 2000; VITNER, David. *Židé mezi Čechy a Němci ve Dvoře Králové nad Labem 1880–1945*. Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra historických věd, 2006.

³⁷ KUHNOVÁ, Kristýna. *Továrnická rodina Sochorů ze Dvora Králové nad Labem a její spolupráce s českými umělci v době mezi světovými válkami*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta 2011.

³⁸ JANÁKOVÁ, Petra. *Osudy pomníků T. G. Masaryka ve Dvoře Králové nad Labem 1923–1990*. Bakalářská diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav 2012.

³⁹ Státní okresní archiv Trutnov, fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem.

⁴⁰ SOKA Trutnov, fond Archiv města Dvora Králové nad Labem II.

⁴¹ Národní archiv, fond Prezídium českého místodržitelství 1911–1920.

⁴² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof.

Mikešových za války, z něhož jsem si vybral reakci rodiny na smrt jednoho z nich na italské frontě.⁴³

Tento výpadek do jisté míry kompenzovalo množství vzpomínek publikovaných ve jmenovaných dějinách města nebo v poválečném tisku. Při jejich interpretaci bylo ovšem nutno přihlídnout k možným dobovým posunům, zvláště při vymezení vztahu k rakouskému státu. Na druhou stranu zveřejňování průkazně nepravdivých informací v maloměstském prostředí, jež v první československé dekádě zcela jistě dokázalo srovnávat s realitou, vnímám jako nepravděpodobné. Jestliže tedy vyprávění o válečných pocitech je samo o sobě rizikovější v otázce poválečných změn, dobově nerozporované popisy podniknutých skutků už vnímám jako informaci v zásadě důvěryhodnou.

Následující čtyři části přiblíží jednotlivé kapitoly práce.

Město: hospodářství, samospráva a správa

V první kapitole vlastní práce jsou představeny předválečné populační a hospodářské poměry jako jistý základ a následně samospráva a správa v předválečném období. Po vypuknutí války se všechny tyto tři fenomény nevyhnutelně propojily, zvláště v oblasti aprovizace, válečných půjček a řešení nespokojenosti s nedostatky v zásobování. Vztah správy a samosprávy prodělal zásadní změnu během převratu, kdy si okresní Národní výbor v čele se starostou města Janem Holubem nárokoval kontrolu nad okresním hejtmanstvím. V prvních poválečných letech byly postupně překonány hospodářské potíže a nastoleny nové poměry ve správě a samosprávě – i když míra novosti se v těchto oblastech výrazně lišila. Symbolickým závěrem kapitoly je srovnání výsledků sčítání lidu 1910 a 1921.

Celkové hospodářské poměry nejlépe mapuje jednak širěji zaměřená kolektivní práce *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*,⁴⁴ jednak specializovaněji pojaté kolektivní *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*.⁴⁵

⁴³ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem; S archivem jsem se seznámil při vedení práce Středoškolské odborné činnosti *Pátrání po osudech bratří Mikešových za 1. světové války* studenta Gymnázia Dvůr Králové nad Labem Jana Škvarky, která dosáhla 3. místa v celostátním kole. I když je to jistě neobvyklé, budu u vědomí jejich kvalit pracovat jako s literaturou i s ní.

⁴⁴ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I.*

⁴⁵ JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006 (dotisk 2007)..

Na propojení hospodářství s národním hnutím upozorňuje kolektivní dílo *Nacionalismus zvaný hospodářský*.⁴⁶ V regionálním měřítku lze využít zvláště práce o průmyslu zmíněné výše.⁴⁷

Správní vývoj popisuje systematicky kolektivní práce *Dějiny správy v českých zemích*,⁴⁸ z pozice úředníků pak *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*⁴⁹ Aleše Vyskočila a *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938* Martina Klečackého.⁵⁰ Neocenitelným zdrojem informací o osudech státních úředníků činných v prostředí města je kolektivní *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849-1918*.⁵¹ Správa se prolíná s popisy věcného fungování samosprávy,⁵² jejíž principy a význam pro českou společnost přibližuje především *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913* Milana Hlavačky.⁵³

⁴⁶ JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011.

⁴⁷ KEILOVÁ, Eva. *Židovský textilní průmysl*; KÁBRT, Aug. Vývoj průmyslu na Královédvorskú, Zprávy královédvorského muzea a vlastivědného kroužku, březen 1969, s. 55–83; DUSIL, Lubomír. *Stručný přehled dějin královédvorské textilní výroby*, in: RADA, Zdeněk et al. *Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem*. Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 9–42; SYROVÁTKOVÁ, Ivana. *Dějiny firmy Antonín Klazar ve Dvoře Králové nad Labem do druhé světové války*. In: *Příspěvky k dějinám jutařského průmyslu v českých zemích. Lnářský průmysl*, supplementum 7, 1986, s. 85–136

⁴⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, 2005.

⁴⁹ VYSKOČIL, Aleš. *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha: Historický ústav, 2009.

⁵⁰ KLEČACKÝ, Martin. *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021.

⁵¹ KLEČACKÝ, Martin a kol. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849-1918*. 1. vydání. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2020.

⁵² BRÁF, Albin. *Samospráva*. In: BRÁF, Albin et al. *Česká politika. Díl druhý. Část druhá., Správa mocnárství Rakousko-uherského*. Praha: Jan Laichter, 1907. 404 s. Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných; kn. 30, s. 255–351; KLABOUCH, Jiří. *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968. 179 s. Österreich Archiv. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde; ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky: územní samospráva v nové době (1850-2010). Díl I – do roku 1945*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2014.

⁵³ HLAVÁČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 207 s. .

K propojení hospodářských otázek se sociálními a s činností správy a samosprávy lze vedle všeobecné literatury (zvláště *Češi, české země a Velká válka 1914–1918* Ivana Šedivého) uvést práci *Život na příděl* Rudolfa Kučery⁵⁴ a studie košatých názvů od Milana Hlavačky⁵⁵ a Petera Heumose.⁵⁶

Mechanismus nastolování kontroly nové státní moci během převratu a míru následné kontinuity popisují zvláště studie Jana Krlína,⁵⁷ Martina Klečackého⁵⁸ a Ivana Šedivého.⁵⁹

Činnost c. k. okresního hejtmanství Dvůr Králové nad Labem lze nejlépe sledovat z prezidiálních spisů, městských orgánů pak z jejich zasedacích protokolů a pamětní knihy (ta ovšem vznikala až ve 20. letech), kde je zpracována též aprovizace. Utlumení cenzury koncem války činí z místních Královédvorských novin už poměrně otevřený zdroj informací o smýšlení české veřejnosti. Válečnou realitu komplexně zaznamenávají třísvazkové *Dvůr Králové n. L. v době světové války*. Dynamiku sociální a politické nespokojenosti ve sledované době v regionu zachycuje doposud nepřekonaná, jakkoli své době poplatná kniha *Osvobození a vznik KSČ na trutnovském okrese: 1917-21*⁶⁰ Jaroslava Metelky.

⁵⁴ KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013..

⁵⁵ HLAVAČKA, Milan. „Sladké a čestné jest nechat pro vlast trpěti jiné“. První světová válka v zázemí. In: HLAVAČKA, Milan, BOLOM-KOTARI, Sixtus a ŠIMON, Patrik. *V zákopech myslí: život, víra a umění na prahu velké války*. Praha: Historický ústav, 2014. s. 10–27.

⁵⁶ HEUMOS, Peter. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováký a Němci*. Brno: Matice moravská, 2000, s. 207–232.

⁵⁷ KRLÍN, Jan. Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918. In: *Paginae historiae : sborník Národního archivu* / Praha : Národní archiv, Sv. 21, č. 1 (2013), s. 65–101; TÝŽ. Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920. In: *Paginae historiae : sborník Státního ústředního archivu v Praze*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze 6, (1998,) s. 210-253.

⁵⁸ KLEČACKÝ, Martin. Převzetí moci. Státní správa v počátcích Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech, *Český časopis historický*, roč. 116, 2018, č. 3, s. 693–732.

⁵⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. K otázce kontinuity nositelů státní moci: jmenování vedoucích úředníků v kompetenci ministerstva vnitra v letech 1918–1921. In: HÁJEK, Jan et al. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1921)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008, s. 184–196.

⁶⁰ METELKA, Jaroslav. *Osvobození a vznik KSČ na trutnovském okrese: 1917-21*. Trutnov: OV KSČ, [1967].

Místní tisk

Masová média byla historicky vnímána jako zrcadla reality své doby, ale dnes již převažuje představa síta zachycujícího jen část reality, kterou si dále přetvářejí podle vlastního zaměření. Média se zásadně podílejí na naší komunikaci s okolím, ať již prosazováním témat a kategorií myšlení, nebo jako odraz společenské praxe. Obraz světa předkládají média nevyhnutelně upravený do srozumitelné podoby. Proto nejsou jen zdrojem faktografických informací, ale (a především) svědectvím, jak jejich tvůrci i čtenáři přemýšleli o vlastní době, jaké interpretace, konstrukce a strategie v této souvislosti volili. Zhodnotit lze jak institucionální strukturu a společenský kontext (např. politické zaměření novin, zásahy cenzury a dalších společenských tlaků), tak obsah.⁶¹

První světová válka představovala pro publicistiku specifické prostředí. Vymezili jsme tři největší změny. Válečná propaganda dosáhla ve snaze maximální mobilizace výjimečné intenzity,⁶² ale v případě Rakouska-Uherska problematických výsledků tváří v tvář válečné bídě, speciálně u Čechů též vlivem necitlivého vystupování vládních, armádních (popř. jiných německonacionálních) kruhů, jež paradoxně prospívaly protirakouskému smýšlení⁶³ i prestiži Masarykovy zahraniční akce, jak dokládá zvláště novátorská práce Eduarda Kubů a Jiřího Šouši *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*.⁶⁴ V ní se mnohé dovíme též o válečné cenzuře, jinak komplexně sledované v obsáhlé kolektivní práci příznačného názvu *V obecném zájmu: cenzura*

⁶¹ HORÁK, Pavel. Tisk jako historický pramen, in: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2014, s. 343–359.

⁶² SCHWENDINGER, Christian. *Kriegspropaganda in Der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ersten Weltkriegs. Eine Analyse anhand fünf ausgewählter Zeitungen*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH 2011; BREMM, Klaus-Jürgen. *Propaganda im Ersten Weltkrieg*. [Darmstadt]: Theiss, [2013]; CORNWALL, Marc. *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Palgrave Macmillan 2000; Ivan ŠEDIVÝ, Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918, *Historie a vojenství 1/2000*, s. 38–55; Walter REICHEL, „Pressearbeit ist Propagandaarbeit“. *Medienverwaltung 1914–1918: Das Kriegspressequartier (KPQ)*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 13, 2016.

⁶³ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy na rozpadu monarchie aneb „Milí vojíni, i já vám přeji, abyste se dočkali takového krásného konce“. In: *Marginalia Historica IV*. Praha–Litomyšl 2001, s. 267–282.

⁶⁴ KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. *T.G. Masaryk a jeho c.k. protivníci: československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915-1916)*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015.

*a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014.*⁶⁵ Zprvu byla cenzura velmi přísná, později mírnější, na sklonku války ztrácela respekt, i když nový stát s ní i nadále pracoval. Třetí velkou změnou byly hospodářské problémy, jež souzní se stavem hospodářství všeobecně.⁶⁶

Všechny tyto trendy dopadly i na místní noviny. Mladočeské Královédvorské listy (redaktor J. A. Moravec) přesto přežily a zůstaly výjimečným pramenem své doby, zatímco státoprávně-pokrokové Královédvorské pokrokové noviny jejich redaktor Antonín Rautenkranz z finančních důvodů přestal vydávat. Jinak bezvýznamné epizodní Královédvorské válečné zprávy Františka Simona se dostaly do centra pozornosti zveřejněním manifestu velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, poté byly zakázány.⁶⁷ Cenzurní agendu zaznamenává nám již známý fond Okresní úřad Dvůr Králové nad Labem.

Poté bude možné zasadit regionální tisk do kontextu života města, jehož jsou významnou součástí.

Podstatná část této kapitoly byla již uveřejněna.⁶⁸

Školství

První světová válka zasáhla výjimečnou silou do všech sfér každodenního života. Tomu nemohlo uniknout ani školství, které se snažilo i v mírových dobách dlouhodobě ovlivňovat studenty v souladu s potřebami státu,⁶⁹ tím spíše pak v době války, kdy mělo mobilizovat všechny síly pro rakouské válečné úsilí. (nejen) střední školství „*všemi silami přispívat k rakouskému válečnému úsilí.*“⁷⁰ Dětské sbírky a dobrovolnická práce vůbec spolu s ochromením výuky představovaly tak

⁶⁵ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Vydání 1. Praha: Academia, 2015. 2 svazky.

⁶⁶ JAKUBEC, Ivan a JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství*.

⁶⁷ RAUTENKRANZ, Antonín. *Krajinský tisk za války*, In: TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války. Díl 1., Mobilisace*. s. 68–72; TÝŽ. Co jsme věděli o přípravách k odboji. In: Tamtéž. *Díl 2., Válka*, s. 7–16; STRAKATÝ, Jan Karel. *Antonín Rautenkranz: památce českého novináře*. Praha: Jan Karel Strakatý, 1936.

⁶⁸ REJCHRT, Ivo. Propaganda a cenzura. Novinářství ve Dvoře Králové nad Labem za Velké války 1914-1918. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století / Roč. 29, č. 1 (2021)*, s. 201–240.

⁶⁹ Srov. SUŠOVÁ, Veronika. Být dobrým občanem: občanská výchova a politicko-socializační proces v předlitavských učebnicích v letech 1875–1918. In: RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, s. 84–100.

⁷⁰ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: české střední školy v letech 1867-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007.

silný zásah,⁷¹ že r. 1916 učitelská asociace varovala, že „*habsburský stát nemůže uspět ve využívání školského systému k vytváření loajálních občanů, jestliže děti nejsou fyzicky ve škole.*“⁷² Stát sice věnoval ideologické stránce vzdělávání zvýšenou pozornost,⁷³ byrokraticky těžkopádné pokyny školských úřadů k pěstování patriotického ducha⁷⁴ ovšem přinejmenším v českém prostředí vyznívají spíš jako snaha o budování Potěmkinových vesnic než opravdový zájem o získání mládeže.⁷⁵

Nejllepší celistvé zpracování českého školství poskytuje nedávná kolektivní syntéza, svazek tematické řady Velkých dějin zemí koruny české, a sice: *Školství a vzdělanost*,⁷⁶ jakkoli její členění po jednotlivých typech škol a aspektech vzdělávání pro celé období 1848–1918 má širší záběr než jen předválečné období. Děťství přibližuje další tematický svazek téže edice.⁷⁷ Svět českých škol v posledních dekádách před vypuknutím první světové války komplexně zachycují dvě dobové práce – patřičný svazek kolektivní *České politiky*⁷⁸ a *Školy české* Jana Šafránka.⁷⁹ Obecnější perspektivu školství v životě nejen české společnosti lze nalézt v knize Garyho Cohena

⁷¹ HEALY, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, s. 241–247.

⁷² Tamtéž, s. 247.

⁷³ Srov. HAVRÁNEK, Jan. Politické represe a zásobovací potíže v českých zemích v letech 1914–1918. In: MOMMSEN, Hans, ed. et al. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. 1. vyd. Brno: Matices moravská, 2000. s. 37–52, 46–49; TÝŽ, *Die rigorose Überprüfung der tschechischen Schulbücher im Jahre 1916*. In: K počtě profesora Miroslava Hrocha. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3/1996, Studia historica XLIV, Praha 1998, s. 81–87; SEDLÁČEK, Hanuš. *Škola za války*, in: Alois ŽIPEK (ed.), *Domov za Války (svědectví účastníků)*, díl II., Praha 1930, s. 210–213.

⁷⁴ Srov. např. pokyn místodržitele Maxe von Coudenhove ze srpna 1915, SOkA Trutnov, fond Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem, 1888–1953, inv. č. 305, karton 15, Praes. 4/9/15, č. 347/1915, výnos C. k. zemské školní rady pro království České ze dne 23. 8. 1915, č. 135–praes. ai 1915.

⁷⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi*, s. 279–281.

⁷⁶ ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 226–330.

⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Děťství*. Praha: Paseka, 2021.

⁷⁸ AUERHAN, Jan aj. *Česká politika. Díl 5, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. V Praze: Jan Laichter, 1913.

⁷⁹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918.

Education and Middle-Class Society in Imperial Austria.⁸⁰ Na přehnané úsilí o začlenění školních dětí do národního a politického celku upozorňuje Tara Zahra knihou *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*.⁸¹ Českou středoškolskou každodennost tematizuje kniha Kateřiny Řezníčkové *Študáci a kantoři za starého Rakouska*.⁸² Vhled do německého školství v českých zemích nabízí svou studii Marie Macková.⁸³

Pokud jde o podoby zásahů války do fungování školy, zatím nejkompexnější obraz (ovšem v německém prostředí) poskytl ve své obsáhlé práci *Kampf der Schule an der Heimatfront im Ersten Weltkrieg: Nagelungen, Hilfsdienste, Sammlungen Und Feiern Im Deutschen Reich*⁸⁴ Martin Kronenberg. Postupně nesmírně precizně popisuje nejrůznější sbírky, prodejní akce, pomocné služby, vlastenecké slavnosti, dobročinné akce, ale také šetření a válečnou výuku jednotlivých předmětů. Tento postup umožňuje srovnání s fungováním místního školství konkrétní lokality.

Zasazení školy do celkového rámce válečného dětství umožňuje práce *Vše pro dítě*.⁸⁵ Hlavní autorkou je profesorka Filozofické fakulty Univerzity Pardubice Milena Lenderová,. Autorský tým dotváří vysokoškolská pedagogové téže fakulty docent Tomáš Jiránek a Martina Halířová. Společně úspěšně zmapovali změny, jež dětem přinesla první světová válka. Nepojímají je však na rozdíl od občasných dřívějších zmínek jen jako nevinné oběti, pasivní objekty, ale též jako jedince, kteří aktivně řešili každodenní starosti a byli nebývale mobilizováni fyzicky i intelektuálně. Postupně se tak řeší jejich traumatizující každodennost, válečná škola, využití žáků jako pracovní síly, sociální péče a zdraví. Válečnou realitou byly rodiny bez otců, jež se pokouší při výchově,

⁸⁰ COHEN, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria: 1848-1918*. West Lafayette: Purdue University Press, 1996.

⁸¹ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. Ithaca: Cornell University Press, 2008.

⁸² ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři*.

⁸³ MACKOVÁ, Marie. Německojazyčné střední školství (od roku 1866 do zániku habsburské monarchie). In: KAISEROVÁ, Kristina, ed. a KUNŠTÁT, Miroslav, ed. *Hledání centra: vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Albis International, 2011. s. 137–166.

⁸⁴ KRONENBERG, Martin. *Kampf der Schule an der Heimatfront im Ersten Weltkrieg: Nagelungen, Hilfsdienste, Sammlungen Und Feiern Im Deutschen Reich*, Hamburg: Disserta-Verlag. 2014..

⁸⁵ LENDEROVÁ, Milena, HALÍŘOVÁ, Martina a JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2015.

domácích pracích, na poli i v továrnách nahradit ženy a děti, rostoucí bída a místo nakupování stále složitější shánění potravin.

Specifikem českého prostředí nebyl důraz na patriotismus, který prosazovala mohutná propaganda ve všech státech, ale „*dvoji tvář*“⁸⁶ války: prorakouská ve škole, stále častěji protirakouská doma.

V prostředí Dvora Králové nad Labem bylo již zpracováno fungování gymnázia⁸⁷ i textilní školy.⁸⁸ Fondy jednotlivých škol v SOkA Trutnov⁸⁹ a dobové vzpomínky⁹⁰ umožňují poměrně dobře zrekonstruovat dopady válečných událostí a revolučních změn na chod jednotlivých vzdělávacích institucí, na pedagogy i žáky. Zvláště pro otázku loajality v oblasti středního školství nutno připomenout výše zmíněný fond s Rakouským státním archivem.⁹¹

Školství představuje specifické téma – jak propojením státních zásahů, každodennosti a péče o loajalitu, tak jedinečným přesahem, protože své žáky může ovlivňovat po celé dekády.

Tato kapitola byla v upravené podobě již publikována.⁹²

⁸⁶ Tamtéž, s. 93.

⁸⁷ REJCHRT, Ivo. Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov Sv. 22, (2016), s. 317–329.*

⁸⁸ VAŇKOVÁ, Věra – PUŠ, Miroslav. Dějiny textilní školy ve Dvoře Králové nad Labem. In: RADA, Zdeněk et al. *Sto let textilní školy Dvůr Králové nad Labem. Hradec Králové: Bavlnářský průmysl, 1988. 263 s. s. 117–188.*

⁸⁹ f. Reálné gymnázium Dvůr Králové nad Labem; f. Průmyslová škola textilní Dvůr Králové nad Labem; f. Veřejná obchodní škola Dvůr Králové nad Labem; f. Národní škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem; f. Střední škola chlapecká Dvůr Králové nad Labem; f. Pokračovací vyšší dívčí škola Dvůr Králové nad Labem; f. ZŠ Podhart' (Obecná škola ve III. obv. ve Dvoře Králové n. L.); f. ZŠ 5. května (Obecná škola smíšená pro II. obvod ve Dvoře Králové n. L.); f. Místní školní rada česká; f. Obecná škola (německá) Dvůr Králové nad Labem.

⁹⁰ Jaroslav JANOUŠEK, *Škola za války*, in: Fr. TROHOŘ (ed.), *Dvůr Králové n. L. v době světové války*, TROHOŘ, František, ed. *Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka. Dvůr Králové nad Labem: 1926, s. 54–61; Tomáš HALÍK, Vliv války na gymnasium ve Dvoře Králové n. L. In: TROHOŘ, František, ed. Dvůr Králové n.L. v době světové války: místní kronika pohnutých let 1914-1918: ve třech dílech. Díl 2., Válka. Dvůr Králové nad Labem: s. 61–70.*

⁹¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungarchiv, Schulwesen-Kultus, Unterricht Allgemein (1848–1940), Mittelschulen Böhmen, Königinhof.

⁹² REJCHRT, Ivo. Vzdělávání na cestě z císařství do republiky a Dvůr Králové nad Labem. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století / Roč. 29, č. 2 (2021), s. 115–165.*

Identita a loajalita

Nejsložitějším tématem je otázka identity a loajality. Obecně lze připustit, „že každý člověk má k dispozici více identit a více možností, kam směřovat svoji loajalitu, jež se přitom vzájemně nevylučují a které lze aktivovat konkrétním impulzem“.⁹³

Nelze přitom pominout ani identitu genderovou a vůbec dějiny žen,⁹⁴ jež právě v první světové válce, tedy po celých desetiletích postupné emancipace, musely – a dovedly! – v mnohém zastoupit muže.⁹⁵ Přitom jejich samostatná aktivní role byla dříve vnímána jako primárně mužská oblast, zatímco pasivní podřízenost, na niž museli přistoupit muži v armádě, byla tradičně prisuzována ženám... Na druhou stranu právě maskulinita byla nástrojem propagace válečného hrdinství.⁹⁶

Velká různorodost používání pojmu identita vyvolala dokonce již pochybnosti, zda je vůbec produktivní ho do vědeckého výzkumu zapojovat. Alternativní pojetí ho ovšem doposud obecně nahradit nedokázala.⁹⁷

Na nebezpečí jednostranně pojaté identity upozorňuje Amin Maalouf v pohledu na současný svět a vyzývá, že by každý z nás měl „vidět svou identitu jako sumu všech svých různých vztahů, nikoli jako jeden z nich povýšený na status nejvýznamnějšího vztahu a přeměněný na nástroj vyloučení a někdy na válečnou zbraň.“⁹⁸ Jakkoli nelze tyto – nyní stále aktuálnější – úvahy o inspirované

⁹³ URBANITSCH, Peter. *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* (2. část), KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny, roč. 8, 2006/1, s. 35–53, 50.

⁹⁴ NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen a gender history. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 756 s. České dějiny; sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9, s. 666–680.

⁹⁵ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. 300; LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN, 2009. s. 349–355, 419–464.

⁹⁶ HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*. Vydání první. Praha: NLN, 2016.

⁹⁷ POWER, Martina – KUČERA, Rudolf. Úvod: kategorie identity v současné historiografii. In: KUČERA, Rudolf a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 9–23.

⁹⁸ MAALOUF, Amin. *In the Name of Identity. Violence and the Need to Belong*. New York: Arcade Books 2012.

dnešním napětím a extremismem anachronicky přejímat i pro první světovou válku, pro pochopení složitosti identity nejsou bez významu.

Pro účely této práce bude identita produktem sociální praxe, jež se projevila chováním ve sledovaném období, např. loajalitou a prezentací hodnot.

Paralelně byl rozpracován pojem loajalita, který neproblematizoval hledání kolektivního vědomí, ale vyjadřoval jistý vztah k určité entitě, zahrnující jistý závazek či povinnost. Ta může být různě motivována. Gary B. Cohen se tak dokáže vyjádřit k etnicky heterogenní společnosti předválečné Prahy, v níž mnozí (zvl. židé) nehledali nebo nemohli hledat národní identitu, ale museli demonstrovat určitou národní/etnickou/kulturní loajalitu tím, že se museli úředně přihlásit k české nebo německé obcovací řeči. Identifikace tedy může být produktem vnějších tlaků, nikoli vnitřní potřeby jedince nebo skupiny,⁹⁹ protože patřit „*k české nebo německé společnosti vyžadovalo ve skutečnosti, aby katolíci, židé a právě tak mnozí z mála protestantů otevřeně potvrdili svou loajalitu k jedné či druhé skupině a nějakým způsobem se účastnili českého nebo německého skupinového života. (...) Na volbu mezi českou a německou loajalitou měly obecně největší vliv sociální a ekonomické zájmy.*“¹⁰⁰

Loajalita nám ukládá jisté vzorce chování, např. veřejné přiznání se k vlastní národní skupině, „*v krizových situacích i aktivní činnost v její prospěch. Za to je většinou očekávána ochrana před skutečným nebo fiktivním nebezpečím z vnějšku, ze strany jiných národních skupin.*“¹⁰¹ Loajalitu lze také vymezit úžeji, např. loajalitu k panovníkovi či státu, jimž jsou imanentní vnějškové manifestace. Loajalita je vnitřně rozrůzněný jev – může být spontánní, oportunní i vynucená.¹⁰² Ta poslední je ale problematičtější. Vynucené projevy loajality během první světové války ji v praxi oslabovaly, ba destruovaly...¹⁰³ Loajalitu totiž ve skutečnosti „*nelze nařídít, lze ji však různě*

⁹⁹ ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka. *Identita/alterita*, s. 236.

¹⁰⁰ COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861-1914*. Překlad Jana Mandlerová. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019-6, s. 41.

¹⁰¹ ŠEDIVÝ, Ivan. České loajální projevy 1914–1918 (Malá materiálová sonda). In: *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha : Historický ústav AV ČR 97, č. 2 (1999), s. 293-310, s. 293.

¹⁰² Tamtéž, s. 294–295.

¹⁰³ HLAVAČKA, Milan. Vznik československého státu – úkol pro experty. Co udržuje stát při životě? In: HORSKÝ, Jan, ed. a HROCH, Miroslav, ed. *Sto let: hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. 454 stran, s. 167–208, 182.

*honorovat (v monarchii např. distribucí prestiže vybraným vrstvám společnosti prostřednictvím nobilitace).*¹⁰⁴

Pojem loajalita ovšem otvírá také otázku, k čemu se upíná a zda se neocitá v konfliktu s jinými hodnotami, např. morálkou, jak to z filosofického a etického hlediska rozebírá Simon Keller v práci *The Limits of Loyalty*¹⁰⁵, kde upozorňuje, že „*rozdílné druhy loajality vyžadují rozdílné způsoby přemýšlení a chování a kladou různé požadavky. Existují dobré loajality a povinné loajality, ale loajalita a opravdu mnoho dobrých věcí kolem loajality mohou také být úzce spojeny s chybami, nebezpečím a klamem. Některé formy loajality jsou ctnostné, ale loajalita není ctnost.*“¹⁰⁶ To je cenné upozornění pro propletenec různých loajalit (národní, náboženské, státní, úřední, osobní...), v němž se ocitli lidé během první světové války a následné revoluce.¹⁰⁷

„Jedinec bývá vázán několikerou loajalitou (...) Za určitých podmínek, v určité historické situaci se mohou jednotlivé loajality dostat do konfliktu. To byl i český případ za Velké války. Loajalita vůči národu se na sklonku války přičila loajalitě vůči státu. Pokud si dvě nebo více loajality začnou vzájemně ‚překážet‘, pak před jedincem stojí otázka volby: musí být vytvořen nový hodnotový žebříček a padnout rozhodnutí.“¹⁰⁸ Ovšem to se jen vyhroutil vývoj, který můžeme pozorovat už dávno, jak nedávno upozornila studie o přeměně poslušných úředníků v apoštoly národních zájmů už na sklonku monarchie.¹⁰⁹

Pojem loajalita bude pro danou práci hlavním klíčem k zachycení identity.

Po r. 1918 se uplatnil především protirakouský příběh třísetletého utrpení, letitého odporu k Rakousko-Uhersku a nadšeného úsilí o zánik monarchie a zrod nového státu. Dobové nadšení i společenská zakázka vyvolaly množství vzpomínek tohoto zaměření. „*Historická paměť legionářů, kteří bojovali za samostatný československý stát, se stala v československém státě*

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ KELLER, Simon. *The Limits of Loyalty*. Cambridge: Cambridge University Press 2010..

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 218.

¹⁰⁷ Srov. např. Ivan ŠEDIVÝ, *České loajální projevy*, s. 293.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 293–294.

¹⁰⁹ KLEČACKÝ, Martin. Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalit mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století. In: *Český časopis historický*. Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 112, č. 3 (2014), s. 432–462.

určující, i když se jednalo o paměť menšiny. Legionáři bojovali za **ideu, která zvítězila** [zdůraznil J. G.], a legionářská tradice se stala tradicí armády československého státu, jakož i součástí ,státní ideologie. ‘‘¹¹⁰ Tomu odpovídá již výše zmíněný velkolepý památník Odboje na stejnojmenném náměstí ve Dvoře Králové nad Labem z r. 1922 v kontrastu k uvedení jmen obětí války padlých v rakousko-uherské armádě jen na pomník z války 1866, přemístěný na hřbitov. Poslední syntézy jsou již vyvážené, ale nemohou této proměně věnovat větší pozornost. Tím cennější jsou práce, jež se snaží tradiční pojetí reflektovat a zásadně změnit a o něž se lze opřít.

Otázku postoje české veřejnosti k Rakousku v širokém dobovém kontextu zajímavě zodpovídá Jiří Rak, v obsáhlé knize *Zachovej nám, Hospodine*¹¹¹, jež si vytkla za cíl zachytit panovnický kult ve veřejném prostoru jako vědomě jednostranný, ovšem v historiografii po r. 1918 soustavně zanedbávaný pohled, který je tedy nezbytný pro vyvážené zhodnocení naší minulosti, protože „*byl to především dynastický kult, který vytvářel pojítko mezi rozhádanými národy. Právě proto hrál panovníkův mýtus v Rakousku úlohu mnohem důležitější než v jiných monarchických státech.*“¹¹² V monografii zmíněnou zajímavou otázku proměny loajality a kontraproduktivního vlivu rakouské propagandy Jiří Rak řeší podrobně v samostatné studii.¹¹³ Pohled na českého vojáka jako zrádce Rakouska se snaží změnit Josef Fučík prací *Osmadvacátníci*¹¹⁴ a Richard Lein knihou *Plnění povinností, nebo velezrada?* poukazem omyly a účelovou propagandu, na níž se paradoxně shodly rakouské armádní i československé odbojové kruhy.¹¹⁵

Na složitost interpretace českých loajálních projevů upozorňuje Ivan Šedivý ve stejnojmenné studii.¹¹⁶ Po jejich pečlivém rozboru dospívá k hrubému odhadu, že „*zřejmě polovina, možná i více jak polovina všech loajálních prohlášení byla psána ,na objednávku‘. Ovšem i zbývající ,menší polovina‘ koriguje naše starší poznatky a dává podnět k dalšímu zamyšlení a výzkumu.*

¹¹⁰ GALANDAUER, Jan. O struktuře české historické paměti: zamyšlení nad vzpomínkou českého vojáka a zajatce. *Historie a vojenství* 45, č. 1 (1996), s. 132–136, 134.

¹¹¹ TÝŽ, *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*. Praha: Havran, 2013.

¹¹² Tamtéž, s. 217.

¹¹³ RAK, Jiří. Podíl oficiální propagandy, s. 267–282.

¹¹⁴ FUČÍK, Josef. *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války 1914-1918*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2006.

¹¹⁵ LEIN, Richard. *Plnění povinností, nebo velezrada?: čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*. Překlad Milan Váňa. Praha: Academia, 2018. 647 stran.

¹¹⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *České loajální projevy*, s. 293–310; velmi cenný je i soupis literatury k tématu na s. 293–294.

V této druhé skupině je přitom velmi těžké, ba nemožné detailně odlišit, které projevy pramenily z uvedeného pocitu ‚zděděné povinnosti‘ a které – těch je zřejmě nejméně – šly opravdu ‚od srdce‘. V posledním případě to byly, jak lze vycítit i z obsahu prohlášení, zejména některé spolky a jednotlivci.‘¹¹⁷

Loajalita samozřejmě nesmí být chápána izolovaně, ale jako jeden z faktorů, jež ovlivnily celkovou proměnu společnosti v závislosti na přesvědčení její většiny, že změna režimu je výhodnější než setrvání na předválečném stavu, a to v souvislosti s perspektivami českého národa, formami rakouské perzekuce a nátlaku i s prostou neschopností státu zajistit lidem základní zásobování potravinami.¹¹⁸ A právě loajalita byla tím, co musely řešit i nastupující elity vznikajícího státu: *„Nový stát musel zároveň nabídnout také dostatečně přitažlivou vizi budoucnosti, prostřednictvím které by legitimizoval svou existenci v očích dostatečně široké většiny obyvatelstva, jehož loajalitu si nárokoval, aby rozštěpení společnosti (nacionální, třídní, konfesní atd.) příliš neohrožovalo jeho vnitřní stabilitu v budoucnosti.‘‘¹¹⁹* Současně musel už v zájmu stability spojit aktivizační oslavování budovatelů nového státu s neokázalými ohledy k lidem spjatým se státem starým.¹²⁰

Z naznačeného je zjevné, jak složitá je tato část výzkumu.

Přestože byl Dvůr Králové nad Labem jazykově a národnostně převážně české město, nacházel se ve výběžku do převážně německého území, v těsné blízkosti Trutnova jakožto jednoho z ohnisek německonacionálního hnutí, kde také měl na základě rozhodnutí z r. 1918 skutečně vzniknout jako prolog německými nacionalisty prosazovaného krajského zřízení nový krajský soud. Navíc většinu průmyslu ve městě ovládala malá, ale vlivná židovská menšina, jež se převážně identifikovala s Němci. Situací ve městě zamíchaly stovky židovských uprchlíků z Haliče. Proměny vztahů těchto komunit v závislosti na společenských změnách konce monarchie a počátku republiky patří ke klíčovému oblastem, v nichž lze sledovat dopady doby.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 309.

¹¹⁸ RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky*.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 112.

¹²⁰ HÁLEK, Jan a MOSKOVIČ, Boris. *Fenomén Maffie: český (domácí) protirakouský odboj v proměnách 20. století*. Vydání první. Praha: Academia, 2020, zvl. s. 108–147.

Pro setkávání česko-německo-židovského hnutí je velmi podnětnou prací Cohenova kniha *Němci v Praze 1861–1914*.¹²¹ Právě v pražském prostředí totiž akceptovalo německé hnutí v defenzivě bez větších připomínek i německy smýšlející Židy navzdory silnému antisemitismu. Podobná situace byla ve Dvoře Králové nad Labem, kde symbolicky vzniká Německý dům a synagoga v těsném sousedství... K národnostní problematice v 19. a počátkem 20. století všeobecně existuje i další poměrně bohatá literatura, a to jak pro česko-německé soužití¹²², tak složité cesty Židů v nacionální společnosti a antisemitismus.¹²³ Regionální literatura, z níž lze čerpat, je podstatně střídmejší.¹²⁴ Limity sčítání lidu pro stanovování počtu příslušníků jednotlivých národů objasňuje práce *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930*.¹²⁵

Pro české prostředí 19. a počátku 20. století je příznačná záliba v pomnících, jež hojně zdobily veřejné prostory a demonstrovaly dobové postoje obyvatel. V historické realitě 20. století je právě přítomnost či odstraňování pomníků svědectvím o řadě společenských změn, jak symbolicky upozorňuje slavná kniha *Pomníky a zapomínky*.¹²⁶ V nedávné době bylo v knize *Flag Wars and Stone Saints* Nancy M. Wingfield poukázáno na velký význam oslav, „války vlajek“ a „kamenných světců“ pro budování (nejen) národní identity a národních požadavků formou konstrukce ikon, mýtů a vzpomínek. Konstrukci českého a německého národa přitom autorka nevnímá jako dvě oddělené otázky, nýbrž jako jeden fenomén, v němž si český a německý nacionalismus vzájemně odpovídal a půjčoval si jeden od druhého.¹²⁷ Československo – ostatně po rakouském vzoru –

¹²¹ COHEN, Gary B. *Němci v Praze*.

¹²² Např. KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vydání 1. Praha: Academia, 1990; SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia, 1996.

¹²³ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007; KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011; STROBACH, Vít. *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a "židovská otázka" v českých zemích 1861-1921*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

¹²⁴ František TROHOŘ (ed.), *Dvůr Králové n. L.*; David VITNER, *Židé*; Rudolf M. WLASCHEK, *Zur Geschichte der Juden*.

¹²⁵ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. [Ostrava]: Ostravská univerzita, 2016.

¹²⁶ HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997.

¹²⁷ Nancy M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints*.

využívalo veřejné oslavy pro budování nové identity.¹²⁸ Přínosný je i důraz na konstruování míst paměti v českých dějinách jako něčeho nesamozřejmého, co lze analyzovat.¹²⁹

Vlastenecký život obce dokládá řada českých spolků.¹³⁰ Češi dokázali dominovat veřejnému prostoru, jak demonstrovala například kašna s rukopisným hrdinou Zábojem přímo na stejnojmenném hlavním náměstí. Právě jedinečná role „rukopisného“ města ležícího na jazykové hranici činí tuto otázku obzvláště zajímavou. Vlastenecké názvy náměstí a ulic byly v první světové válce vystaveny těžké zkoušce, když úřední tlak vedl k přejmenování Zábojova náměstí na náměstí Císaře a krále Františka Josefa a Hankovo na náměstí Císařovny a královny Alžběty. Je nicméně příznačné, že toto úředně schválené označení nebylo nikdy na místopisných tabulkách vyvěšeno...¹³¹ Dokladem budování nových mýtů je kontrast velkolepého pomník Odboje a pouhé přitesání padlých v rakouské uniformě na pomník válce r. 1866, přesunutý z nábřeží na odlehlý hřbitov...

Záměrem této kapitoly bude problematiku sledovat z perspektivy politického a v nejširším slova smyslu veřejného života. Výsledkem analýzy níže uvedených pramenů a literatury by mělo být nalezení odpovědi na to, jakým způsobem a kdy se měnila identita příslušníků jedné maloměstské komunity v nejisté převratové době, kterou jeden z jejích českých aktivních aktérů nazval dokonce světovou revolucí. Identita zde bude pojímána jako proces znejistění, hledání a proměny v přelomové době, jako proces opouštění starého světa a ztotožnění se s novou skutečností, kterou charakterizovalo rychlé přijetí nových státoprávních, politických, sociálních a i nacionálních hodnot. Jak válka změnila sebepojetí v otázce národnostního cítění? To je jistě původem svrchovaně soukromá otázka, nicméně zde bude pojímána i jako důležitá součást veřejného

¹²⁸ HÁJKOVÁ, Dagmar, ed. et al. *Sláva republice!: oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Vydání první. Praha: Academia, 2018.

¹²⁹ HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“, s. 10–21; TÝŽ, Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN, 2014, s. 602–609; RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky. In: RANDÁK, Jan. Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 282–300; ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2014.; ČORNEJ, Petr a kol. *Místa paměti: v procesu formování moderního českého národa*. Vydání první. Praha: Historický ústav, 2021.

¹³⁰ TOMKOVÁ, Eva a JIŘIČKOVÁ, Alexandra. *Dvůr Králové nad Labem*, s. 18–24.

¹³¹ SOkA Trutnov, f. AM DKnL, inv. č. 1, kniha 1, Pamětní kniha města Dvora Králové n. L., s. 167.

prostoru ovlivňující identifikaci s novým režimem. S tím souvisí též zhodnocení, jak se válka promítla do česko-německých vztahů a postoje k místní vlivné židovské komunitě. K jakým hodnotám a institucím pociťovali lidé loajalitu? Jaké okolnosti ji ovlivňovaly (např. propaganda)? Projevoval se někdy rozpor loajality k různým hodnotám současně? Jak byla tato doba následně prezentována ve veřejném prostoru v rámci budování obrazu doby pro budoucnost? Nešlo někdy jen o manipulaci, kdy českoslovenští občané rádi zapomínali na své skutky z dob, kdy byli občany rakouskými?

Závěr: Dvůr Králové nad Labem jako svědek přelomového času

K čemu výzkum dospěl?

Dvůr Králové nad Labem byl před první světovou válkou dynamicky se rozvíjejícím městem s výraznou českou většinou, která kontrolovala veřejný prostor činností vlasteneckých spolků i názvy veřejných prostranství a ulic, ačkoli místní německá menšina měla též své spolky a zahrnovala rovněž majetné židovské podnikatele (mj. významné sponzory místního Německého domu a německé školy, kteří – podobně jako v Praze – byli jakožto cenní spojenci bez antisemitismu začleněni do místní německé komunity). Komunální volby v lednu 1914 ovládly tři strany – ve třetím sboru dominovali pokrokaři, ve druhém realisté a v prvním mladočeši (ačkoli starostou byl jako „neutrál“ zvolen staročech Hynek Šubrt), které společně řídily město. I když předvolební boj mezi nimi byl tehdy příkrý, jejich válečné sloučení v jednu stranu doložilo později jejich vpravdě „státově demokratické“ souznění.

Město kladlo na školství výjimečný důraz jako na zdroj národního uvědomění a rozkvětu – založilo obecní gymnázium i obchodní školu, oběma vybuďovalo velkorysé budovy, další postavilo pro jednu z místních obecních škol, zdejší vlastenci podporovali trojici českých menšinových škol v okolí. Přitom ovšem rozhodně nelze mluvit o protirakouském ladění tohoto úsilí. Obec spojila založení českého gymnázia s oslavami výročí 40 let nástupu císaře Františka Josefa na trůn, „vyzdobila“ tímto motivem jeho budovu a dosáhla i pojmenování ústavu jeho jménem. Snad i díky tomu bylo tak brzy postátněno. 60 let od nástupu císaře na trůn mělo připomínat zřízení městské dvouleté obchodní školy, jež skutečně byla (nedůsledně) označována jako jubilejní, a nové budovy obecné a měšťanské školy chlapecké, o jejímž pojmenování jubilejním označením a císařským jménem se jednalo dokonce ještě roku 1918! Nutno však doplnit, že zemská školní rada tehdy připomněla analogickou žádost obce z r. 1914 a dožadovala se vyjádření, zda stále platí. I tak obec svůj zájem ještě v červnu 1918 potvrdila, ačkoli sám dotaz na aktuálnost, dlouhý mezitím uplynulý

čas, zažití jiného označení školy a změna panovníka jistou možností k nějakému úniku nabízela. Přesto k němu nedošlo, ačkoli v létě 1918 už bylo vedení města značně nezávislé na chvále úřadů. Snad tuto myšlenku nepovažovalo za kontroverzní? Kdyby se přejmenování r. 1918 opravdu uskutečnilo, po válce by to jistě nebylo přehlédnuto...

Školství představuje specifické prostředí, vhodné pro náš výzkum – bylo kontrolováno státem, mělo zadání zajistit dlouhodobou politickou socializaci žactva, současně ovšem spadalo do národního prostředí a nevyhnulo se válečnému strádání.

I za války byly školy hlasateli rakouského patriotismu, nyní nebývale expanzivního, a sehrály velkou roli při organizaci akcí ve prospěch války – od patriotických oslav po válečné sbírky. A loajální dikce školních kronik se až do posledních okamžiků monarchie nemění. Přitom drastický ráz války doléhal i do života učitelů – stát jim nedokázal zajistit ani důstojné množství potravin, ani osobní bezpečí před nasazením na frontě, a často ani respekt, zvláště u českých učitelů v armádě. A tak se vzdor oficiální dynastické loajalitě rodí loajalita nová, do té doby spíše skrytá.

Spatřujeme-li budoucnost národa ve vzdělání, byla léta první světové války i daleko od fronty tragická. Vyhladovělé děti, vyrůstající bez otců a často ve frontách na obtížně dostupné základní potraviny, měly na školu nepochybně méně času a sil. Přitom škola sama degradovala – nedostávalo se kvalifikovaných učitelů, papíru ani topiva. Povolávání pedagogů do různých komisí ještě více limitovalo beztak prořídlé učitelské sbory v jejich úsilí. Výpadky výuky kvůli chybějícímu uhlí trvaly i několik měsíců (jednou i čtyři měsíce v kuse). Ještě hůře dopadly střední školy: narukovat museli nejen někteří jejich učitelé, ale též většina nejstarších studentů, kterým bylo školní vzdělání zkráceno – někdy i více než o rok. Někteří se z fronty už nevrátili.

Mobilizace učitelů poskytla ženám větší příležitost učit – ale jak dokázal vleklý spor o vedení místní dívčí školy, představa ženy-ředitelky byla pro mnohé stále obtížně stravitelná, neměla by prý přiměřenou autoritu, nadto muži měli vlivem péče o rodinu mnohem větší zodpovědnost a potřebu příjmu. Alespoň v tom posledním mohlo v novém státě společnost posunout dále zrušení zákazu bránícího učitelkám uzavírat sňatek.

Nápory cenzury, rakouské propagandy a ekonomické problémy zasáhly prostředí regionálního tisku. Epizodní *Královédvorské válečné zprávy* Františka Simona uveřejnily jako jediné české noviny 23. září 1914 legendární manifest velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, poté byly úředně zastaveny. V květnu 1915 vzdal svůj boj s cenzurou pokrokař Antonín Rautenkranz, proto přestal

vydávat *Královédvorské pokrokové noviny*, odešel do Vídně a stal se redaktorem a poté dokonce šéfredaktorem *Vídeňského deníku*. I když o jeho protirakouském cítění i žurnalistických kontaktech nelze pochybovat, jeho vzpomínky dokládají mnohotvárnost odbojové akce. Ač někdy označován za hlavu vídeňské pobočky Maffie, sám se k ní neřadil a proti poválečnému zveličování Maffie veřejně vystoupil.

Nejcennější jsou však pro nás mladočeské *Královédvorské listy* (redaktor J. A. Moravec). Sice také trpěly cenzurou, ale dokázaly nepřízeň doby zvládnout změnou na čtrnáctideník a vycházely celou válku i po ní. Právě zde byly uveřejňovány protimasarykovské články, groteskně stejné ve všech novinách, přesto prezentované jako samostatné stanovisko redakce... Ale současně se tu díky uvolnění cenzury od r. 1917 zrcadlí přerod od prorakouského aktivismu k plamennému českému vlastenectví, jež pracuje se samostatným státem dávno před převratem.

Řada velkolepých válečných dynastických oslav, zvláště spjatých s narozeninami císaře Františka Josefa, nese samozřejmě stopu očekávaného, snad až vyžadovaného počínání. Ovšem i zde mezi Čechy nalezneme dobrovolně „militantnější“ formulace i nikterak úřady nekritizované „neválečnické“ gratulace, pisatelé si zjevně mohli alespoň v tom vybrat. Jinak ovšem není nejmenšího sporu o státním organizování dynastických veřejných oslav, naléhání na upisování válečných půjček obcí pod pohrůzkou rozpuštění obecních orgánů, státem organizované kampaně na podporu válečných půjček nebo válečné sbírky všeho druhu. To také bývá poválečným vysvětlením jejich uskutečňování a úspěchů.

Přitom úřední hlášení okresního hejtmanství většinu války podstatné problémy nezachycují. Okresní hejtman naopak navrhl řadu místních činovníků k vyznamenání či pochvale. A když v srpnu 1914 čistě česká městská rada (nadto politicky pokrokaři, realisté, mladočeši a staročech) v městě z devíti desetin českém naléhavě žádala o (rakouskou) vojenskou asistenci proti vlastním obyvatelům, protože se obávala sociálních bouří za nezaměstnanosti z výpadku výroby, jimž by rozhodně nemohli čelit městští strážníci, nadto prořídli rukováním do armády, jistě v rakouské armádě nespátkovala nepřítele, ba ani nevídaného návštěvníka... Podobně radní za („Masarykovy“!) realisty a současně vlivný český továrník Josef Sochor v květnu 1915 energicky protestoval proti osočením Čechů z nedostatečné loajality, za což byl německý nactiutřač četnictvem kritizován a vyšetřován! A když červenci 1915 na správce matiční školy v Dolním Nemojově Jana Rejla během jeho jízdy na kole do Dvora Králové nad Labem tři němečtí chlapi křičeli „Češi, Češi“ a zvedali ruce jako při vzdávání se, tento vlastenecký pedagog věc nahlásil

jako znevažování českých vojáků, věrně bojujících za císaře... Tři příklady dobrovolně projevené důvěry a přinejmenším ve druhém a třetím případě i loajality k rakousko-uherskému státu, ba dvě pohoršení, že by snad mohla být zpochybňována, kontrastují s poválečným protirakouským narativem.

Přitom reakce veřejnosti po oznámení přeložení dosavadního okresního hejtmana Alfreda Weselého z funkce místního okresního hejtmana na pražské místodržitelství v září 1917 rozhodně nedokládá, že by rakouští úředníci byli českou společností v září 1917 už automaticky vnímáni lhostejně či nepřátelsky, dokonce místní delegace měst, obcí, okresu a továrníků v čele s poslancem říšské rady Kotlantem žádala na audienci o místodržitele Coudenhova o zachování Weselého v jeho dosavadní funkci, ale nebyli vyslyšeni, neboť veřejný zájem ho prý potřebuje na místodržitelství. I poválečné zmínky o něm vyznívají převážně uznale, přitom povýšení na místodržitelství dokládá důvěru, jíž se těšil i u svých nadřízených. Spojit respekt u místodržitelství i české veřejnosti zjevně bylo možné i v době nejrušnějších válečných zákazů, jež musel energicky prosazovat.

Teprve válečná bída, strach o blízké v armádě, protičeské výpady z vládních i armádních kruhů a zprávy o zahraniční akci, pošetile šířené samotnou neobratnou rakouskou propagandou, zafungovaly jako „mentální katalyzátor“ a vyvolaly hnutí usilující o samostatný stát, které přitom dříve jako výrazná síla vůbec neexistovalo. R. 1917 vyznívá i ve Dvoře Králové nad Labem jako rok obratu, když v září představení Fidlovačky vyvolalo národní demonstraci (opakované nadšené zpívání hymny přímo v přeplněném divadle) a starosta Jan Holub nadšeně vyzval při osobním setkání Karla Kramáře k další obhajobě zájmů českého národa, což uveřejnily i místní noviny. V říjnu 1917 místní obecní zastupitelstvo odhlasovalo výzvu k podpoře vzniku svobodného českého státu (samozřejmě v podobě adekvátně mlhavé), v lednu 1918 pak schválilo tříkrálovou deklaraci, v dubnu 1918 národní přísahu. Události se ovšem neomezovaly na národní elity města. 22. ledna 1918 se starosta Holub postavil do čela delegace stávkujících dělníků, požadující mír, právo na sebeurčení a zlepšení platů a aprovizace. I ve Dvoře Králové nad Labem se tedy projevuje „socializace nacionalismu“ i „nacionalizace socialismu“, prolnutí emancipace nacionální i sociální. V případě prvomájových oslav r. 1918 dokonce v míře jinde neobvyklé, když byl starosta města Jan Holub, státoprávní demokrat, zvolen čestným předsedou velké schůze v Hankově domě. Udržel si kontrolu i nad událostmi 14. října 1918.

Samotný 28. říjen nepropukl ve Dvoře Králové nad Labem v převrat hned po dopoledních zprávách o uzavření příměří. Ty sice způsobily radostné shluky lidí na ulicích a náměstí, ale zůstalo u částečně skeptického debatování. Teprve po šesti hodinách, tedy po 4. hodině odpolední, bylo váhání utnuto, když byly potvrzeny zprávy o převzetí moci Národním výborem v československém státu. Až poté propukla revoluce, slovanské a všeslovanské prapory, večer došlo i na ohňostroje a teprve pak i na odstraňování rakouských znaků z budov státních úřadů, notářství a trafik. Přesto zlomem v životě Dvora Králové nad Labem bylo teprve oficiální telegrafické oznámení o vzniku státu (text obsahoval první československý zákon), jež obdržel starosta Jan Holub kolem jedenácté večer. Až to u místní veřejnosti rozhodlo. Radostné shromáždění, vyhlášení Československa redaktorem Královédvorských listů Moravce na náměstí u Zábojova pomníku, po půlnoci si shromáždění vyžádalo vyzvánění všemi zvony, jež vyhnalo do ulic i již spící. Jedním slovem: Dříve než Dvůr Králové nad Labem vstoupil do nového státu NADŠENĚ, do něj vstupoval OPATRŇĚ...

Během převratových dnů se okresní Národní výbor v čele se starostou Holubem prosadil proti okresnímu hejtmanu Ruthovi, jehož přeložení skutečně dosáhl. Přesto Národní výbor, okresní hejtmanství i místní noviny svorně usilovaly o zachování pořádku a prevenci bolševické revoluce.

Do Československa vstoupily místní české školy s okázalým nadšením, které ovšem nesdílela zdejší škola německá. Osudy prozatímního ředitele „Obecné a měšťanské školy chlapecké“ Františka Daška, který ještě v létě 1918 agitoval za rakouskou válečnou půjčku a i v Československu zůstal ve své funkci a pak byl povýšen na školního inspektora, současně dokládají, že přechod to byl – vzdor republikánským proklamacím – vlastně poklidný. Konfrontační pohled na česko-německé a v jiném smyslu rakousko-československé rozpory ve školství není podle našeho názoru vhodným popisem tohoto vývoje.

Československo poskytlo svým občanům demokratické všeobecné volební právo pro muže a ženy, jejichž pozice se jinak ve společnosti příliš nezměnila. To samozřejmě překreslilo politickou mapu města. V trojici voleb let 1919–1920 (obecní, do poslanecké sněmovny a do senátu) zvítězili českoslovenští socialisté (31–35 %), ale druhá byla národní demokracie (23–30 %), zatímco celostátně triumfující sociální demokraté až třetí (19–21 %). Podobně se celostátním poměrům vymykaly výsledky sčítání lidu r. 1921. Pouhých 35 % katolíků mezi zdejším obyvatelstvem představuje pokles jejich podílu téměř o dvě třetiny předválečného stavu, zatímco celostátně to byla pětina. Naopak 31,1 % členů Československé církve byl šestinásobek jejich celostátního

průměru (který pracuje jen s Čechy; kdybychom zjišťovali podíl členů této církve i ve městě jen mezi Čechy, činil by 34,4 %, blížil by se tedy sedminásobku). I bezvěrci tu mají více než třikrát větší podíl, než by odpovídalo celostátnímu průměru, silnější jsou i místní evangelíci. Podobně velkolepost památníku Odboje (1922), dokonce i v poměrech českých zemí časný Masarykův pomník (1924) i pomník Rašínův (1924), postavený navzdory síle místních socialistických stran, dokládají zachování výrazné české vlastenecké tradice, jíž se město vyznačovalo už před Velkou válkou. Z tohoto hlediska ani tyto velké projekty neznamenají dramatickou změnu nálad v české veřejnosti. Zjevně tu přetrvala tradice výrazně národně vyprofilovaného politického citění voličů, jež jsme zde, na jazykové hranici, pozorovali už před válkou.

Národní demokrat Jan Holub, válečný starosta, dokázal udržet svůj úřad až do r. 1924, ačkoli jeho strana skončila v komunálních volbách r. 1919 až druhá a nadpoloviční většinu měly socialistické strany. Vlastně nečekaný úspěch, plod umného propojení národních a sociálních ohledů v činnosti dosavadních obecních elit. Rovněž státní úředníci a učitelé rozvíjeli své kariéry, aniž by jejich loajalistické chování za války způsobilo více než maximálně přeložení jinam, jež koneckonců patřilo k jejich profesi už před válkou. Ani v personální oblasti tedy nebyl vývoj přerván.

A čteme-li si popis oslav starého a nového režimu, rádi věříme, že v Čechách byli novými pohlceni více, což ale sotva platí o Němcích a dalších národnostech. Přitom republikánská podoba oslav se té císařské podezřele podobala...

Nejen pro školství, jež je svým přesahem desítky let do dalšího života svých odchovanců proslulé, lze tedy zmínit legendární postřeh Ferdinanda Peroutky: „*Slavnostními řečnickými zdůrazňovaná okolnost, že jsme dětmi Žižkovými, je čímsi naprosto bezvýznamným proti závažné a senzační okolnosti, že jsme dětmi spořádaných občanů z dob vlády Františka Josefa.*“¹³²

Anglosaská škola snad někdy nedoceňuje česká specifika, ale při promýšlení toho, co prožil Dvůr Králové nad Labem před Velkou válkou, v jejím průběhu i po ní, bych chtěl zmínit dvě její myšlenky. Při popisu válečného náporu na Rakousko-Uhersko John Deak upozorňuje: „*To byl sotva slabý, zchátralý stát. Spíše, stát vybudovaný Josefem II. a Marií Terezií byl schopen odolávat válce na třech frontách po čtyři roky, získat přes 8 milionu vojáků pod svou vlajku, zatímco trpěl ohromnými ztrátami, hladem a nedostatkem.*“¹³³ A stále ve veřejném povědomí přežívající

¹³² PEROUTKA, Ferdinand. *Jací jsme*. 2. vyd. Praha: Fr. Borový, 1934. 209 s., s. 9.

¹³³ DEAK, John. *Forging a multinational state*, s.273.

prvorepublikové pojetí Rakouska jako žaláře národů lze u vědomí jedinečného rozvoje města Dvora Králové nad Labem, které se za jeden lidský věk stalo moderním industriálním centrem se zdvojnásobenou populací a velkorysou obecní i spolkovou veřejnou aktivitou, asi nejpříhodněji zhodnotit aforistickým shrnutím, že Rakousko „*nebylo ani tak ‚žalář národů‘ jako jejich školka*“.¹³⁴

V úvodu jsem slíbil právě na tomto místě přiblížit osudy královédvorské rodiny Mikešových, protože právě jejich prostřednictvím lze náš příběh uzavřít.¹³⁵ Odveden byl sám otec rodiny Jan (1865–1950), truhlář, ale působil jen v zázemí. Jeho tři synové frontu opravdu poznali. Josef Mikeš (1892–1961), strojní tiskař, bojoval na italské frontě, kde byl 11. července 1916 zraněn minou na hlavě a noze. Po doléčení strávil zbytek války v zázemí jako instruktor branců, ovšem zranění na noze se už nikdy zcela neuzdravilo. Jeho mladší bratr Jan (1894–1956), strojní zámečnický, byl 7. 8. 1916 na italské frontě zajat, vstoupil do legií, 10. 4. 1917 byl zařazen do 39. čs. pěšího pluku a na italské frontě v oblasti Alp bojoval až do konce války, poté ještě na Slovensku r. 1919. Třetí z bratrů byl Karel (1897–1916), který jako voják rakouské armády 29. ledna 1916 padl na italské frontě, u vesnice Dolje na kótě 551 Mrzli Vrch. Doma ve Dvoře Králové nad Labem zůstala po celou válku jen jejich matka Matilda Mikešová (1870–1945) a nejmladší z bratrů Otakar (1899–1973).¹³⁶ Od ledna do srpna 1916 se Matilda musela vyrovnat s tím, že jeden její syn zemřel, druhý byl zraněn a třetí zajat. Když 8. února 1916 psala Josefovi o smrti jeho bratra Karla, dodala: „*je nam [!] moc smutno[,] ta rana [!] promě [!] je ne [!] nezhojitelna[,] do smrti[,] co budu žit[!][,] na něj nezapomenu[,] och Bože[,] to jsou osudy*“.¹³⁷ I to je odpověď na otázku, čím žili obyvatelé Dvora Králové nad Labem. A v čem se jejich život změnil navždy...

Na Karla Mikeše rodina jistě vzpomínala, přinejmenším dokud žili ti, kteří s ním měli osobní zážitky, tedy do smrti jeho bratra Otakara r. 1973. A pietním uchováváním rodinného archivu i zpracováním zmíněné práce SOČ, jež zahrnovala metaforickou i doslovnou výpravu po stopách Karlovy smrti a pohřbu, přetrvává také do našich časů. Ve veřejném prostoru je Karel připomínán na místním pomníku obětí války jako jedno z 311 jmen. Jan se mohl cítit být reprezentován

¹³⁴ BELLER, Steven. *The Habsburg monarchy*, s. 274.

¹³⁵ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem; ŠKVARKA, Jan. *Pátrání po osudech bratrů Mikešových za 1. světové války*, SOČ 2013, 55 s.

¹³⁶ ŠKVARKA, Jan. *Pátrání po osudech bratrů Mikešových*, s. 13–25.

¹³⁷ Rodinný archiv rodiny Minářových, Dvůr Králové nad Labem, Matilda Mikešová Josefu Mikešovi 8. 2. 1916.

památníkem Odboje. Takže jediný z trojice bratrů, kdo se z veřejného prostoru vytratil, byl Josef, voják rakousko-uherské armády, který válku přežil. Přitom právě to byl nejčastější osud českého vojáka v první světové válce. Stal se v jistém smyslu stejnou „obětí“ selektivního vzpomínání a zapomínání jako mnoho dobrého, co Královédvoráci za Rakouska zažili a co si z něj přinesli i do Československa.

Tato práce se snažila část tohoto dluhu splatit.

Odborné aktivity v průběhu doktorského studia

Pedagogická činnost:

- 2014–2022: Gymnázium Dvůr Králové nad Labem, mj. výuka českých dějin 19.–20. století
- 2018: Projektový den pro žáky místních škol *Sto let republiky*
- 2014: Projektový den pro žáky místních škol *První světová válka*

Grantové projekty:

- Extra třída (EDUin) 2015–2016: *Zpracování a odhalení informační tabule na starém židovském hřbitově ve Dvoře Králové nad Labem* – včetně brožurek, programu pro základní školy a slavnosti odhalení informační tabule pro veřejnost, která často až tímto způsobem zjistila naprosto zásadní zásluhy židovské komunity o dynamickou industrializaci a rozmach Dvora Králové nad Labem na přelomu 19. a 20. století

Studijní pobyty:

- srpen 2018: Österreichische Nationalbibliothek

Přednášková činnost na konferencích a seminářích:

- Odborný program pro veřejnost k dějinám Gymnázia Dvůr Králové nad Labem v budově téže školy v rámci oslav 130 let od jejího založení 5. 9. 2020 s využitím výsledků archivního výzkumu v České republice i ve Vídni
- Veřejná přednáška *Gymnázium Dvůr Králové nad Labem za Rakouska i republiky* 26. 10. 2018 v budově téže školy v rámci oslav 100 let od vzniku Československa
- Veřejná přednáška *Královédvorská bartolomějská noc 1885* dne 31. 3. 2016 v Muzeu Podkrkonoší v Trutnově
- Příspěvek *Válka přichází do maloměsta* na mezinárodní konferenci: **1914 – proměny společnosti a státu ve válce**. Z cyklu mezinárodních vědeckých konferencí Vojenského historického ústavu Praha Čtyři léta do pole okovaná 1914–1918, Praha, 16.–17. září 2014.
- lektorování cca 10 workshopů *Před sto lety* pro žáky místních škol 2014–2019 k práci s prameny k dějinám první světové války ve Dvoře Králové nad Labem

Bibliografie:

a) kapitola v kolektivních monografiích:

- Válka přichází do maloměsta. Dvůr Králové nad Labem v roce 1914. In LÁNÍK J., KYKAL T., *Léta do pole okovaná 1914 – proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, 2015, s. 107–116. ISBN 978-80-7278-663-3.

b) články v recenzovaných časopisech:

- Vzdělávání na cestě z císařství do republiky a Dvůr Králové nad Labem. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century* / Roč. 29, č. 2 (2021), s. 115–165.
- Propaganda a cenzura. Novinářství ve Dvoře Králové nad Labem za Velké války 1914-1918. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century* / Roč. 29, č. 1 (2021), s. 201–240.

c) další odborné texty:

- Sto let republiky, in Pavel MARTINOVSKÝ (ed.), *Historické a didaktické inspirace. Jsou osmičky náš osud?* Praha 2018, s. 81–86.
- Válka přichází do maloměsta. Dvůr Králové nad Labem v roce 1914, *Vlastivědné čtení o Královédvorskú*, 2018, č. 4, s. 46–50.
- Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války. In: *Krkonoše - Podkrkonoší : vlastivědný sborník* / Trutnov : Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spol. se Státním okresním archivem Trutnov Sv. 22, 2016, s. 317–329.
- Projektový den První světová válka, in: Pavel MARTINOVSKÝ (ed.): *Metodické a didaktické inspirace. První světová válka. Nápady z praxe*, Praha 2014, s. 112–117.

d) recenze, zprávy:

- Lenderová, Milena - Halířová, Martina - Jiránek, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*. In: *Krkonoše - Podkrkonoší. Vlastivědný sborník*, Sv. 22 (2016), s. 558–559 [zpráva].
- Rak Jiří. *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*. In: *Krkonoše - Podkrkonoší. Vlastivědný sborník*, Sv. 22 (2016), s. 559–561 [zpráva].
- Kučera, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918*. In: *Český časopis historický* Roč. 112, č. 1 (2014), s. 141–143 [zpráva].